

رېشە كۆمەلەيەتتە كانى دىكتاتورى و ديموكراسى

(رۇلى دەربەگ و جوتيار لە بنیاتنانى جىھانى مۇدېرندا)

Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World

برىنگتون مۇر (Barrington Moore: 1913-2005)

پەرتووكى رېشە كۆمەلەيەتتە كانى دىكتاتورى و ديموكراسى كە لە لايەن “برىنگتون مۇر”، كۆمەلەنەسى سىياسى بەناوبانگى ئەمىرىكا، نووسراو، ھەر لە كاتى يەكەم وەشەنى خۇى لە سالى 1966 تاوھكوو ئىستاكە، بە ھۇى جۇراو جۇرەوھە گىرنگى و نفوزىكى زۇرى لە نىو زانا و لىكۆلەرانى زانستە كۆمەلەيەتتە كان پەيدا كىردووه. ئەم پەرتووكە بە كەلكوهرگرتن لە مېتۇدى كۆمەلەنەسى بەراوردكارى-مېژووى، بەدوای دۇزىنەوھى رېشە مېژوويىيەكانى بارودۇخى سىياسى جىھانى سەردەمدايە و، چۇنىتتى گۇرانكارى و وەرچەرخان لە كۆمەلگەى نەرىتى بۇ كۆمەلگەى پېشەسازى دەخاتە بەر باس و لىكدانەوھ.

ئامانجى سەركىي ئەم پەرتووكە دۇزىنەوھى رېگە جۇراو جۇرەكانى پەرەپىدان و نۇپوونەوھە و، ھەرۇھە ياساكانى وەرچەرخانى سىياسى و كۆمەلەيەتتە لە ناوچە جىاوازەكانى جىھان. بەلام لەم روانگەپەوھە رۇلى رېبەر و رۇيمە سىياسىيە تايبەتەكان بۇ پەرەپىدان و نۇپوونەوھە و وەرچەرخان چىتر گىرنگى پېشوووان نامىنېت. بە پرواى “برىنگتون مۇر” ئەگەر پرودانى شۇرپىك پەنجا سالىش وەپاش بكوپت زۇر گىرنگى نىيە، بەلكوو ئەوھى كە لە روانگەى ناوبراوهوھە گىرنگە ئەوھى كە رېگە و شىوازى مۇدېرنىزاسىون و دەرھاويشتە و ئاكامە دىرۇخايەنەكانىيەتى.

تىورىى “مۇر”، لەگەل دوو دەستە لە تىورىيەكانى زال و باوى سەردەمدا ناكوكى ھەيە. ئەم دوو دەستەيەش برىتىن لە تىورىيەكانى نىوماركسىزم دەربارەى پەرەپىدان و دواكەوتووى و تىورىيەكانى پەرەپىدانى ھىلى لە نىو تىورىسىيەنە رۇژاوايىيەكاندا. بە ئاگادارىبون و چاوپىداخشاندىك بەم تىورىيەنە، باشتەر دەتوانىن لە بەلگەكانى “مۇر” تى بگەين. “مۇر” ھۇكارە ناوخۇيىيەكانى پەرەپىدان و دوواكەوتووى، بە ھۇكارى سەركىي ئەم رەوشە دەزانىت. ھەرۇھە “مۇر” پىكھاتە جۇراو جۇرەكانى كۆمەلەيەتى و سىياسى و ئابورىيى و لاتان و رېشە و ئاكامە جۇراو جۇر و جىاوازەكانىيان دەخاتە بەردەم لىكۆلەنەوھە. بەتايبەت شىوازەكانى چەوساندنەوھى ئابورىيى چىنە بەرھەمپىنەرەكان لە لايەن چىنە دەسەلاتدارەكانەوھە، كە يەككە لە گىرنگى تايبەتمەندىيەكانى ھەر پىكھاتەيەكى كۆمەلەيەتتە، بە يەككە لە رېگە سەركىيەكانى دەستنىشانكەرى مۇدېرنىزاسىونى كۆمەلەيەتى دەزانىت. بەم پىيە ھەرچەندە “مۇر” گىرنگى زۇر بە ھۇكارە ناوخۇيىيەكانى پەرەپىدان و نۇپوونەوھە دەدات، بەلام ھۇكارەكانى دەستنىشانكەر و يەكلاكرەوھى ئەم پروسەيە، لە پىكھاتەى كۆمەلەيەتى و ئابورىيدا دەدۇزىتەوھە. ھەرۇھە بەپىچەوانەى “ماركس قىبەر” و لايەنگرانى تىورىيەكانى ناوبرا، ھۇكارە كەلتورىيەكان بە رەنگدانەوھى ھۇكارە كۆمەلەيەتتە كان دەزانىت؛ چۇنكە “قىبەر” لانى كەم يەككە لە ھۇكارەكانى دەستنىشانكەرى سەرھەلەدان و پەرەپىدانى سەرمایەدارى لە رۇژاوا، لە پىكھاتەى پرواى و ئەخلاقىي ئايىنى كۆمەلگەدا دەدۇزىتەوھە.

“مۇر” دەربارەى رېگە و شىۋاز و ئاكامەكانى مۇدىرنىزاسىيۇن، لەگەل كۆمەلېك لە تيۇرىسىيەنەكانى ھاۋچەرخدا ناكۆكە. “مۇر” دەپەۋى بلى كە ميژۋوى چەند سەدەى دوايى، ئەۋە دەرەخات كە سى رېگەى گشتى بۇ مۇدىرنىزاسىيۇن لە ئارادان: يەكەم شىۋاز، رېگەى مۇدىرنىزاسىيۇنى ديموكراتىك و سەرمايەدارانە بوۋە. لەۋ دەۋلەتانەى كە بەم شىۋەپە نوئ بوۋنەتەۋە، چىنېكى نوئ بە بىنكەپەكى سەرەخۋى ئابوورى لە چىنى دەسەلاتدارى نەرىتى سەرى ھەلدا و دروست بو و، توانى لە رېگەى شۇرەشەۋە بەشېك لەۋ چىنە دەسەلاتدارە لەناو ببات، ۋەكوو: برىتانىا و فەرەنسا.

دوۋەمىن شىۋازى مۇدىرنىزاسىيۇنى ۋلاتان لە رېگەى شۇرەشى پارىزگارنەۋە بوۋە، كە لە ئەلمانىا و ژاپۇن پرووى دا. لەم شىۋازەدا چىنى سەرمايەدارى بازركان و پىشەساز بە ھۋى لاۋازى خۋى، ناچار بو بۇ مۇدىرنىزاسىيۇنى كۆمەلگە لە چۈرچىۋەى نەرىتەكانى كۆمەلگەدا، لەگەل چىنى خاۋەن زەۋى، ھاۋپەيمانى و ھاۋبەندىيەك پىك بىنېت. بىنەماى سەرەكىى ئەم شىۋازە، پىكھېنەنى بەرە و ھاۋپەيمانىتېپە لە نيوان ئەم دوو چىنەدا؛ بەلام ئەم شىۋازەپەش رېگەپەكى سەرمايەدارانەپە و، لە كۆتايىشدا گەپشە سەرھەلدانى فاشىزم و نازىزم.

رېگەى سىيەمى مۇدىرنىزاسىيۇن لە پروانگەى “مۇر” ھە، شىۋازى مۇدىرنىزاسىيۇنى كۆمۇنىستىيە. ئەم شىۋازە لەۋ كۆمەلگەپانەدا پرووى دا، كە چىنە دەسەلاتدارەكانىان نەپانئوانىۋە مۇدىرنىزاسىيۇنى پىشەسازى، لە سەرەۋە بۇ خوارەۋە ئەنجام بەن. ھەرۋەھا بىرۋكراسىي دەۋلەتپىش رېگەى لە گەشەكردى گروۋپە بازركان و پىشەسازىيەكان گرتىۋو. لە ئاكامدا چىنى ناۋەرەست گەشەى نەسەند تاۋەكوۋ لانى كەم بە شىۋازى رېگەى دوۋەمى مۇدىرنىزاسىيۇن لەگەل ئەرىستۇكرات و خانەدانە خاۋەن زەۋىيەكان ھاۋپەيمانىتېپەك پىك بىنېت. لە پروانگەى “مۇر” ھە، بۇ پەرەپىدان و مۇدىرنىزاسىيۇنى پىشەسازى، تىپەرپەن لە يەكېك لەم سى رېگەپە بە ناچارى بوۋە و بىجگە لەم سى رېگەپەپەش رېگەپەكى تر بۇ گۇرەنگارى و مۇدىرنىزاسىيۇنى كۆمەلگە لە ئارادا نىپە و بوۋى نىپە. ھەموو ئەم شىۋازانەپەش بۇ دۇزىنەۋەى چۆنىيەتى كەلەكەبوۋن و ھەرۋەھا بەكارھېنەنى زىادەى ئابوورىي و سەرمايەى كۆمەلگەپە.

بەگشتى ئامانجى ئەم پەرتوۋكە، پروونكرەنەۋە و شىكرەنەۋەى رۇلە سىياسىيەكانى چىنە خاۋەن زەۋىي و جووتيارەكانە لە نوپوۋنەۋەى ئەۋ كۆمەلگەپانە كە ئابوورىيان لەسەر بىنەماى كشتوكالىيە. لە پروانگەپەكى ترەۋە، پرسى سەرەكىى ئەم پەرتوۋكە، دۇزىنەۋە و لىكدانەۋەى چۆنىتېپى كارىگەرىي ئەم چىنەنەپە لە سەرھەلدانى ديموكراسىي پەرلەمانى و، ھەرۋەھا دىكتاتورىي چەپ و راستەكانە (ۋاتا فاشىزم و كۆمۇنىزم).

ئەم پەرتوۋكە بەسەر سى بەشى سەرەكى و نۇ باسدا دابەش كراۋە، بەم شىۋەپەى خوارەۋە:

بەشى يەكەم: تيۇرى

باسى يەكەم: رېگەى مۇدىرنىزاسىيۇنى ديموكراتىك

باسى دوۋەم: شۇرەش لە سەرەۋە و رېگەى مۇدىرنىزاسىيۇنى فاشىستى

باسى سىيەم: شۇرەشى جووتيارى و رېگەى مۇدىرنىزاسىيۇنى كۆمۇنىستى

بەشى دوۋەم: رېشە شۇرەشگىرەنەكانى ديموكراسىي سەرمايەدارى

باسى چوارەم: برىتانيا و رۇلى توندوتىزى شۇر شىگىرانە لە پەرەپىدانى ديموكراسى

1. رۇلى ئەرىستۆكراتەكان لە دروستبىونى كشتوكالى بازارگانى
2. ريشەكانى پەيوەست بە زەوى لە جەنگى ناوخۇيدا
3. بزوتنەوەى “ديوارەلچىن” و لەناوچوونى چىنى جووتيار
4. سەرکەوتنى سەرمايەدارى و حكومەتى ئەرىستۆكراتەكان

باسى پىنچەم: وەرچەخان و گۇرانگارى قۇناغ بە قۇناغ و شۇرش لە فەرەنسا

1. جياوازيەكانى رىگەى پەرەپىدانى فەرەنسا و برىتانيا و ھۆكارەكانى
2. كاردانەوەى ئەرىستۆكراتەكان بە شىۋازى كشتوكالى بازارگانى
3. پەيوەندىيە چىنايەتتەكان لە سەردەمى ئىستىبادى پاشايەتتە
4. ھىرشى ئەرىستۆكراتەكان و پروخانى ئىستىباد
5. رادىكالىزمى جووتيارى لە سەردەمى شۇرشدا
6. بزوتنەوەى جووتياران لە دژى شۇرش
7. دەرھاوېشتە كۆمەلەيەتتەكانى سەردەمى تىرۇرى شۇرش
8. پىداچوونەوەيەك بە خالە سەرەككەكان

باسى شەشەم: جەنگى ناوخۇى ئەمريكا ياخود دوايىن شۇرشى سەرمايەدارى

1. ئايا لە نيوان كىلگە كشتوكالىيە بازارگانىيەكان و كارگە پىشەسازىيەكاندا پىكدادان ھەتمى و ناچارى بوو؟!

2- كىشە و گىفتى سى رەھەندى پەرەپىدانى سەرمايەدارى لە ئەمريكا

3- شىكردنەوەى ريشەكانى جەنگى ناوخۇ

1. شىكستى ھەزە شۇر شىگىرانەكان لە جەنگى ناوخۇدا
2. واتا و چەمكى جەنگى ناوخۇ

بەشى سىيەم: سى رىگەى مۇدىرنىزاسىيۇن لە ئاسيادا

باسى ھەوتەم: لاوازيوون و پروخانى ئىمپراتورىيەتى چىن و، ريشەكانى سەرھەلدىنى شىۋازى مۇدىرنىزاسىيۇنى كۆمۇنىستى

1. سىستەمى ئىمپراتورى و چىنە بالاکان لە چىن
2. رۇلى ئەرىستۆكراتەكان لە بازارگانىدا
3. لاوازي و بىتوانايىيە ئەرىستۆكراتەكان لە چوون بەرەو كشتوكالى بازارگانى
4. پروخانى سىستەمى ئىمپراتورى و سەرھەلدىنى شەرخوازەكان
5. سەردەمى كۆمىنتانگ و واتاكەى

6- جووتياران و شوپرش

باسى ھەشتەم: ژاپون و فاشىزمى ئاسىيى

1. شوپرش لە سەرھوھ: كاردانەوھى چىنە دەسەلاتدارەكان بە ھەرەشە كۆن و نوپپەكان
2. ھۆكارى سەرھەلنەدانى شوپرشى جووتيارى
3. سىياسەتى دەولەتى مىجى دەربارەى كۆتايپھېنان بە پرسى زەوى و زار: خاوەن زەوىيە نوپپەكان و سەرمايەدارى
4. ئاكام و دەرھاوېشتە سىياسىيەكان: سروشتى فاشىزمى ژاپون

باسى نۆيەم: ھىندستان و ديموكراسىي ئاسىيى

1. پەيوەندىي ھىندستان بە پرسى مۇدىرنىزاسىيونەوھ
2. ھىندستان لە سەردەمى مەغۇلەكان و، بەربەستەكانى سەرھەلدانى ديموكراسى لە وولاتەدا
3. پېكھاتەى كۆمەلگەى لادىيى و بەربەستەكانى شوپرشى جووتيارى
4. گۆرانكارىيەكانى ھەلقوولاو لە دەسەلاتدارىي برىتانىيەكان تاوھكوو سالى 1857
5. سەردەمى سەقامگىرى و ئارامىي برىتانى: لە 1857 تاوھكوو 1947 ياخود بەھەشتى خاوەن زەوىيەكان!

6- پەيوەندىي بورژوازى لەگەل جووتيارەكان لە پىگەى سىياسەتى ناتوندوتىژىيەوھ

1. شىكردنەوھىيەك دەربارەى تايپەتمەندىيەكانى توندوتىژىي جووتيارى
2. سەربەخۆيى: وەرچەرخان و گۆرانكارىي ئاشتىيانە و، نرخ و بەھا كۆمەلايەتتىيەكانى پاشكۆ: تىگەيشتن و دركى شوپرشگىپرى و پاشفەرۇخوازانە (كۆنەخوازانە)

ناونىشانى پەرتووك:

Barrington, Moore, (1966). [Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World](#), Beacon Press, Boston. [ISBN0-8070-5073-3](#)

بەشىك لەو چەمك و واتا نوپپە گرنگانەى كە لەم پەرتووكە و لە لايەن برىنگتۆن مۆرەوھ بەكار ھاتووه:

شوپرشى پارىزگارانە لە سەرھوھرا: (conservative revolution from above)

دەستەبژىرە خاوەن زەوىيەكان: (landed elite)

خاوەن زەوىيە سەرمايەدارەكان: (capitalist-landlords)

سەرمايەدارىي ديموكراتىك: (democratic capitalism)

كۆپلەدارىي كىشتوكالى: (plantation slavery)

سىستەمى كۆن: (ancient regime)

فەزىلەتە جووتيارىيەكان: (peasant virtues)

خانەدان ياخود ئەرستۆكرات: (aristocratic)

بۇ دابەزاندنى پەرتووكەكە بە زمانى عەرەبى:

https://ia801700.us.archive.org/27/items/freeyace_gmail_077/077.pdf

بۇ دابەزاندنى پەرتووكەكە بە زمانى ئىنگلىزى:

<http://polisci2.ucsd.edu/foundation/04Moore1966.pdf>

بەرھەمەكانى نووسەر:

- Soviet Politics - The Dilemma of Power: The Role of Ideas in Social Change, Harvard University Press, Cambridge, 1950.
- Terror and Progress, USSR: Some Sources of Change and Stability in the Soviet Dictatorship, Harvard University Press, Cambridge, 1954.
- Political Power and Social Theory: Six Studies, Harvard University Press, Cambridge, 1958. Erweiterte Ausgabe: Political Power and Social Theory: Seven Studies, Harper & Row, New York, 1965.
- Barrington Moore, Jr., Robert Paul Wolff, Herbert Marcuse: A Critique of Pure Tolerance, Beacon Press, Boston, 1965.
- [Social Origins of Dictatorship and Democracy](#): Lord and Peasant in the Making of the Modern World, Beacon Press, Boston, 1966. [ISBN 0-8070-5073-3](#).
- Reflection of the Causes of Human Misery and on Certain Proposals to Eliminate Them, Beacon Press, Boston, 1972.
- Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt, M.E. Sharpe, White Plains, NY, 1978. [ISBN 0-333-24783-3](#).
- Privacy: Studies in Social and Cultural History, M.E. Sharpe, Armonk, NY, 1983.
- Authority and Inequality under Capitalism and Socialism (Tanner Lectures on Human Values), Clarendon Press, Oxford, 1987.

- Moral Aspects of Economic Growth, and Other Essays (The Wilder House Series in Politics, History, and Culture), Cornell University Press, Ithaca, NY, 1993. [ISBN 0-8014-3376-2](#)
- Moral Purity and Persecution in History, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2000. [ISBN 0-691-04920-3](#).